

Fukuyama, F. (2022).

Liberalism and its discontents.

London: Profile Books.

Nastala u želji da odbrani liberalizam, onaj „humaniji“, kako je rekao Deirdre McCloskey, knjiga *Liberalism and its discontents* objavljena je 2022. godine, a podijeljena je u deset poglavlja. U referenci na liberalizam, Francis Fukuyama u uvodu potvrđuje da misli na liberalnu ideju koja postoji od druge polovine sedamnaestog vijeka, a koja pritom ne podrazumijeva doktrinu u SAD-u, kao ni ideju koja prevladava u Evropi. Ipak, smatra Francis Fukuyama, nisu samo populisti ti koji prijete liberalizmu, već i progresivni nositelji ljevice. Da li je samo liberalna ideologija kao takva ugrožena, ili cijeli *status quo – common sense*, na to nam odgovore daje sam Fukuyama!

Citirajući liberalnog teoretičara Johna Greya, Fukuyama (p. 26) također podvlači da uprkos tome što liberalizam jest često sinonim za demokratiju, ipak liberalizam i demokratija su bazirani na različitim

principima, kao i institucijama. Klasični liberalizam time možemo razumjeti kao mirno upravljanje različitostima u pluralističkim društvima, jer autor tvrdi da je liberalizam zasnovan na toleranciji kako društva prema pojedincu tako i same države prema pojedincu, jer temeljna ideja je sloboda pojedinca da djeluje bez nametanja svjetonazora drugima, kao ni same države građanima. Fukuyama navodi tri opravdanja za liberalizam, a prvi je praktične prirode. S obzirom na to da mnoga društva jesu pluralna, višekonfesionalna, višenacionalna, ali i višeklasna, liberalizam je nužan zarad održanja *statusa quo*. Drugo opravdanje je moralne prirode, tvrdi Fukuyama, jer liberalizam štiti ljudski dignitet, pravo pojedinca da govori, djeluje i vjeruje. Treće opravdanje jest ekonomski razvoj i modernizacija. Desnica koja se bori protiv pluralizma i ljevica koja traži preraspodjelu pod svaku cijenu bile su i ostale prijetnje liberalizmu, ističe Fukuyama (p. 55).

U drugom poglavlju autor se osvrće na neoliberalizam, ekstrem liberalizma koji je od ekonomske misli postao stvarnost, a čiji mislioci austrijske i čikaške škole su obezvrijedili značaj države i njenu ulogu u ekonomiji. Autor tvrdi da je neoliberalizam koji je primjenjivan u SAD-u i Velikoj Britaniji imao početni uspjeh u deregulaciji i privatizaciji, ali da je ubrzo destabilizirao globalnu ekonomiju izazivajući brojne krize, što je stvorilo podlogu za pojavu populizma (p. 59). Fukuyama vjeruje da je neoliberalizam

u svojoj primarnoj formulaciji u pravu, pravdajući pretjerano miješanje države kao suviše, naglašavajući da zbog socijalne politike građani često biraju socijalnu skrb umjesto rada. Zaključuje Fukuyama da je antagonizam neoliberalizma spram države i njene funkcije neopravdan i suviše iracionalan, ističući da država i jest tu da osigurava javna dobra koja ekonomija i tržište ne mogu osigurati, barem ne mnogim građanima. Pored toga, navodi skandinavske države kao sjajan primjer intervencije države, gdje građani plaćaju velike takse, ali zauzvrat dobivaju kvalitetno obrazovanje i zdravstvo, što često nije slučaj u SAD-u (p. 76).

U poglavlju "The selfish individual" dotakao se Fukuyama teorije individualizma u liberalizmu, za koju smatra da teorija *per se* nije pogrešna, ali jest nepotpuna s obzirom na to da pojednostavljuje razumijevanje ljudskog ponašanja. U ovom poglavlju Fukuyama prolazi kroz kvintesencije individualizma i njegov razvoj, te još jednom potcrtava da neoliberalizam, po njegovom mišljenju, nije pogrešan, ali da je zasnovan na određenim nepotpunim premisama, poput nedovoljno objašnjenog antietatističkog sentimenta te uvjerenja u ljudsku racionalnost. Nasuprot tome, u poglavlju "The sovereign self" autor podržava činjenicu da je neoliberalizam kao takav ugrozio liberalnu demokratiju naglašavajući dodatnu nejednakost i finansijsku nestabilnost (p. 111). Ipak, autor se tu ne zaustavlja, te tvrdi da je

rastuća ljevica također doprinijela krizi liberalne demokratije umanjujući značaj autonomije pojedinca. U ovom poglavlju Fukuyama nastupa kao apologeta Johna Rawlsa braneći njegovu *Teoriju pravde*, za koju uviđa da, za razliku od Lockove tradicije, pristaje na toleranciju te promovira neosuđujući pristup spram izbora bilo kojeg pojedinca. Također, raspravlja se o tehnologiji kojom se koristi i desnica i ljevica, a koja zbog kontrole, prije svega autoritarnih režima, ima mnogo više odjeka i predstavlja mnogo veću prijetnju po liberalizam. Poglavljem "Are there alternatives" Fukuyama objašnjava težnje kako desnice tako i ljevice, kao i opasnosti koju populistički nose za liberalne demokratije. Usto, vođen postojećim antagonizmom desne i lijeve ideologije, autor drži da liberalizam jest jedina alternativa s obzirom na to da, njegovim riječima, ekstremi ne predstavljaju realnu alternativu klasičnom liberalizmu (p. 271). Ipak, primjetno je da Fukuyama kroz cijelu knjigu ima jedan vrlo uzak okvir kada je riječ o definiranju ljevice jer, po njegovom mišljenju, postoji vrlo malo distinkcije između progresivne ljevice, centra ljevice i prosto ljevice koja je kratica za socijalizam.

U odbrani liberalizma, autor se dotakao i nacionalnog pitanja. Uprkos tome što se vraća na mundijalizam koji su zagovornici liberalizma isticali, Fukuyama ističe značaj nacije, koju smatra lokusom moći u današnjem svijetu. (p. 279) Pritom se također vraća na tezu samoopredjeljenja

koju liberalizam i zagovara, a koja pritom nije jasno teorijski definirana, rijetko u praksi i ostvarena. Zapravo, autor u nacionalnom identitetu vidi očitu opasnost, ali i priliku za liberalnu ideju s obzirom na to da nacionalni identiteti kao socijalni konstrukti mogu biti oblikovani da podrže liberalne vrijednosti, a ne da iste obezvrijede (p. 285) Fukuyama smatra da liberalna društva moraju promijeniti kurs djelovanja ako žele da se uhvate ukoštac s rastućim autoritarnim režimima, a svakako to podrazumijeva i prihvatanje nacionalnih identiteta kao važnih aktera otvorenog društva (p. 295).

U posljednjem poglavlju autor pobija sam sebe, pa tvrdi da su Sjedinjene Američke Države vodeća liberalna država, te da su Sjedinjene Države bile u godinama iza nas „svjetionik slobode“ (p. 297) uprkos tome što na samom početku potcrtava da SAD nije primjer liberalizma koji autor brani. Ipak, zanimljivo, ali kauzalno, Fukuyama smatra da od opredjeljenja SAD-a ovisi cijela liberalna demokratija. Pored toga, autor navodi i bazične principe koje je potrebno više valorizirati kako bi liberalne demokratije ojačale, a pored onih fundamentalnih on navodi i federalizam kao jedan od ključnih principa, osvrćući se pritom na Evropsku uniju. Umjerenost, kao i granice koje liberalizam postavlja, Fukuyama vidi kao oslobađajuće.

Prošlo je više od dva desetljeća od *Kraja povijesti i posljednjeg čovjeka*, a ipak autor koji je tada šokirao svijet, i obradovao

mnoge liberale, nije bio u pravu jer njegov kraj povijesti je priželjkivao kraj ideologija i prevladavanje one jedne, iste koju brani Fukuyama. Međutim, baš kao što je krajem prošlog stoljeća branio liberalizam i nadao se da će u potpunosti prevladati, i sada, dva desetljeća poslije, radi istu stvar. Ako kraj ideologija jest došao i ako živimo *common sense*, zašto se Francis Fukuyama ponavlja?! Niti je nastupio kraj povijesti, a još manje kraj ideologija, jer vjetrenjače liberalizma nisu iščezle, samo su metamorfozirale, a i liberalizam kao ideologija, kao doktrina jest opasnost drugima, jer u svijetu u kojem svaka ideologija ima pravo tamo gdje ima monopol stiče se dojam da jedino što vrijedi jest čovjek.

Ilma Garankić¹

*Univerzitet u Sarajevu –
Fakultet političkih nauka*

¹ ilmagarankic5@gmail.com